

Posudek disertační práce: Tomáš Mikulka, Tři starobylé staroslověnské homilie, Ústav východoevropských studií. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy. Praha 2021

Disertační práce Mgr. Tomáše Mikulky OP o celkovém rozsahu 595 stran je věnována analýze tří církevněslovanských homilií, kterou doplňuje jejich kritické vydání. Jedná se o homilie na Narození Páně (zkratka Nat), na Křest Páně (zkratka Bapt) a na Zvěstování Páně (zkratka Anunt), tedy o homilie na dva svátky Páně a na jeden svátek Panny Marie, který je občas považován za svátek Páně. Protože k těmto třem homiliím nebyly nalezeny řecké originály, představují pravděpodobně originální díla. Pečlivou filologickou analýzou se však doktorandovi podařilo identifikovat obsáhlé textové citáty z řeckých děl, především ze spisů Řehoře Naziánského. Autor disertace se mohl opírat o různé práce ruských učenců z 19. stol., především o spis A. N. Popova (А. Н. Попов, Библиографические материалы. VI. Слово на Рождество Христа и Чтение на Крещение Господне /Древнеславянские памятники в сербском изводе XIV века/, Чтения в Обществе истории и древностей российских, 1889/3, 155-310) a archimandrity Leonida (Архимандрит Леонид, Поучение на Богоявление Господне, современное Паннонским житиям свв. славянских первоучителей Кирилла и Мефодия, приписываемое ученику их св. Клименту: славянорусского извода (печатается с рукописи начала XVI века), Санкт-Петербург 1885). Již samotným titulem autor disertační práce implikuje předpoklad, že homilie vznikly ještě v době staroslověnské (velkomoravské), ba dokonce ještě kolem roku 900. Podnětem k vybrané tematice byl autorovi zdrojem inspirace objev nové velkomoravské homilie ve středobulharském sborníku, srov. E. Bláhová, Homilie o sv. Petru a Pavlovi mezi nejstaršími staroslověnskými homiliemi, *Slavia* 77, 2008, 351-366. Práce Tomáše Mikulky je jako celek dobře promyšlena a náležitým způsobem zpracována.

Homilie na Narození Páně je dochována v pěti srbskocírkevněslovanských rukopisech (14.-17. stol.), homilie na Křest Páně ve čtyřech srbských a čtyřech východoslovanských rukopisech (14.-17. stol.), a homilie na Zvěstování Páně pouze ve třech srbských rukopisech (13.-14. stol.). Text těchto homilií je vydán ve třech přílohách na konci disertace s kritickým a parakritickým aparátem; homilie Narození Páně na str. 456-499, homilie na Křest Páně na str. 500-556, a homilie na Zvěstování Páně na str. 557-595.

Po úvodní části (str. 18-37) následují tři pojednání o vybraných textech podle stejných kritérií; homilie na Narození Páně (str. 38-187), homilie na Křest Páně (str. 188-304), homilie na Zvěstování Páně (str. 305-376). Za nimi následuje rozsáhlá kapitola sumarizující dílčí

výsledky samostatně analyzovaných textů (str. 377-428). Kapitoly o jednotlivých homiliích obsahují tyto podkapitoly: rukopisné dochování textu, struktura homilie, vybrané morfologické jevy, analýza slovní zásoby, morfosyntaktická a syntaktická analýza, biblické citáty a aluze, citáty a odkazy na patristickou literaturu, citáty z jiných textů. Už zde budiž zmíněno, že je autor zkušený znalec staroslověnské filologie a byzantské teologie.

Souhrnný závěr obsahuje tyto podkapitoly: Otázka příbuznosti třech homilií; Další homilie, které nesou podobné charakteristiky jako zkoumané homilie; Poměr zkoumaných homilií k vybraným stsl. památkám; recepce zkoumaných homilií v raném slovanském písemnictví; Srovnání s profily autorů přelomu 9. a 10. století (Kliment Ochridský, Naum, Konstantin Preslavský, Jan Exarch, Mnich Chrabr); Shrnutí – zasazení homilií a jejich autora do kontextu doby.

V kapitole o homilii na Narození Páně autor dospívá ke zjištění, že je text rukopisu vídeňského (14. stol.) a bělehradského (17. stol.) nejbližší původnímu znění, naproti nim stojí rukopisy moskevský Chludovovy sbírky, záhřebský a chilendarský. To je představeno v *Stemma codicum* na str. 46. Podle nového popisu však vídeňský rukopis č. 33 nepochází z 50.–70. let 14. stol. (autor na str. 41 čerpá z práce Kl. Ivanové), ale až z 90. let 14. stol. (srov. J. Проловић, Српски рукописи XIII и XIV века у Бечу и манастир Хиландар, Хиландарски зборник, 6, 1986, 212). Na str. 43 autor přichází k oprávněnému závěru, že vídeňský rukopis je citován v Miklošičově slovníku pod zkratkou Prol, tento fakt byl ovšem ustanoven již před 25 roky (viz J. Reinhart, 34. Zur Quellenkunde von Miklosichs *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum: die Dezerembermenäe der Österreichischen Nationalbibliothek* (cod. Vindob. slav. 33), *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 41, 1995, 193–197). U gramatických archaismů doktorand upozorňuje na tyto jevy: asigmatický aorist, krátký aktivní tvar participia préterita i-ových sloves, vyjadřování pasiva pomocí participia, náhrada akuzativ/nominativ za akuzativ/genitiv. Méně pozornosti je věnováno inovacím snad proto, že „celková tendence rukopisné tradice směřovala k odstraňování morfologických archaismů“ (str. 48). Srov. *асроћ съ князьми* (138v17), *съ дарѣми* (141r15-16), *пастырнѣ* (142r13).

Při analýze slovní zásoby se pozornost zaměřuje na lexémy, které nejsou buď vůbec, nebo jen vzácně doloženy v pražském stsl. slovníku, lexémy obsažené v dalších slovnících, specifické lexémy homilie na Narození Páně lexémy a spojení, která jsou v SJS doložena vzácně a rovněž na lexikální shody s jinými csl. texty. U pěti lexémů – čtyři z nich jsou kompozita – se ukázalo, že jsou omezeny pouze na homilii na Narození Páně. Lze tu jen poznamenat, že ru-

kopisné *ουμαзда* může, jak je naznačeno v Miklošičově slovníku (str. 1089; srov. str. 62 disertace), pocházet z *вмазда*. To je možné, protože v rukopisu existují řídké srbské reflexy skupiny **vь-* jako *и-* (srov. 88r14-15 *ου|зєхъ*; hyperkorekce: 93r21 *въ некє παρ' αὐτῆς*). Inovativní lexémy jako např. *δρουγονδε* se interpretují jinak (str. 70: „bylo lexémem spíše okrajovým“). Na základě podrobné a většinou přesvědčivé lexikální analýzy autor dospívá k tomuto závěru: „že žádný z lexémů, jimž jsme se v tomto oddílu věnovali, nepřináší jednoznačné svědectví o hlubší souvislosti mezi Nat a zmíněnými památkami excerpovanými do *SJS*.“ (str. 70). Následují ještě podkapitoly o lexiku biblických citátů a o filozofické i teologické terminologii. Zvláště archaické jsou termíny *родъ* ‘příroda; pokolení’ a *разоумъ божни* ‘poznání Boha’. Za mladší lexémy se označují tyto: *изволити, нстовын, напраци, бажника, власть, камень жгльнь* (str. 78násl.). V shrnutí autor konstatuje, že se text vyznačuje převládajícími archaismy a nečetnými inovacemi (str. 80). Následuje krátká kapitola o lexikálních západoslavismech homilie, a to *свѣтаѣ мариѣ* a *ица* ‘osoba’. Je třeba ovšem podotknout, že pojem západoslovanský je chápán velmi široce, protože je sem zařazena i slovní zásoba Frizinských památek. Označení Matky Boží jako *свѣтаѣ мариѣ* v 17. kapitole Života Konstantinova není tak průkazné, jak si myslí autor, neboť v textu vždyť stojí: *въ цркви свѣтаѣ Марїѣ, таже са нарицаеть Фатнь, соѡ* je zřejmě překlad latinského či italského termínu (označení církve jak **цркви свѣтаѣ богородица Марїѣ* by se méně hodilo). Následují krátké podkapitoly o rétorice, teorii moci, státní a církevním aparátu, a rovněž o některých teologických a filozofických termínech. Hned ze dvou důvodů považuji za nesprávný výklad, že je slovním spojením *ваше (свѣтн)т(е)льство* (134r25) osloven biskup (str. 87násl.). Jednak má přípona *-stvo* pouze kolektivní význam (srov. A. Vaillant, *Grammaire comparée des langues slaves*, Tome IV: *La formation des noms*, Paris 1974, 405, § 936) a neuzívá se pro jednoho jednotlivého člověka¹, a za druhé se v starší době oslovení jednoho člověka nikdy nevyjadřuje zájmenem *ve*

¹ Ruská oslovení jako *Ваше сиятельство* vznikla mnohem později.

množném čísle, nýbrž jenom zájmenem v jednotném čísle. Z tohoto důvodu je oslovení určeno několika kněžím.

V kapitole o morfosyntaxi a syntaxi jsou analyzovány tyto jevy: genitiv záporový, bezpředložkové vazby s lokálem, (predikativní) instrumentál, vazby po slovesech dicendi, explikativní výrazy, posesivita, supinum, infinitiv, participiální konstrukce, prolepse, relativní věty, použití členu *iže*, překlad řeckých konstrukcí do staroslověnštiny.

Za kapitolami o jazyku homilie na Narození Páně následují podrobné výklady o textologii památky (str. 110-187). Detailní představení těchto kapitol zde není možné, proto se omezím pouze na přehled. Jedná se o tyto tematické komplexy: biblické citáty a aluze, citáty z patristické literatury, další citáty. Co se týče biblických citátů autor dospívá k těmto závěrům: homilie na Narození Páně se skládá z jedné třetiny z biblických citátů; výbor citátů navazuje na byzantskou tradici; autor znal nejstarší aksl. překlad evangelií, apoštola, žaltáře a paramejniku; kromě toho dobře ovládal i řecké Písmo svaté; v některých citátech je patrná jazyková redakce bez řeckého vlivu; na některých místech je doloženo intertextové prolínání autorovy hluboké znalosti bible (str. 132násl.). Další prameny: homilie na Narození Páně (vyskytuje se také samostatně ve východoslovanských rukopisech; Inc.: *нынѣ моего ѣтва*; nebo

Гоѣ Ісѣ Хоѣ. рожъшюся ѿ прѣттыя дѣца Мѣіа), Řehoř Naziánský, *Corpus dionysiacum* (De nominis hebraicis), Pseudoevangelium Jakubovo², liturgické texty, prorocké texty (Apolonova věštba Jasonovi). V úhrnu lze konstatovat, že text homilie na Narození Páně je tvořen přibližně z jedné pětiny patristickými citáty a citáty z jiných textů (str. 183), přičemž nejdůležitější pramen představují spisy Řehoře Naziánského. Překlad jeho díla v homilii však nesouhlasí s úplnými slovanskými překlady, nýbrž byl pořízen přímo z řečtiny. Mikulka nevyklučuje, že v případě pseudoevangelia a homilie na Narození Páně (v jeho středu stojí svatí Tři králové a vražda dětí v Betlémě) byl použit nejstarší slovanský překlad.³

² Na str. 165 čteme, že toto apokryfní evagelium je rozšířeno také v Bulharsku, Srbsku a na Rusi. Bylo přehlédnuto, že je doloženo také v chorvatskohlaholské literatuře, srov. J. Reinhart, *The Protevangelium Jacobi in the Croatian Glagolitic Tradition*, in: G. Minczew, M. Skowronek, I. Petrov, Hrsg., *Biblia Slavorum Apocryphorum. Novum Testamentum*, Łódź 2009, 93-109; V. Badurina-Stipčević, *Dvije verzije hrvatskoglagoljskoga Protoevandelja Jakovljeva*, in: Л. Тасева et al., *Многократните преводи в јужнославјанското средновековие*, Софија 2006, 199-210.

³ Jestliže však předpokládáme, že tři homilie vznikly kolem roku 900, použití této homilie na Narození Páně je spojeno s velkými, ba nepřekonatelnými potížemi. Dochovala se pouze ve dvou východoslovanských rukopisech, dále ve Velkých Makariových Mineích, jakož i v jednom srb.-csl. rukopise. Pocházejí teprve z 15. a 16. století. Text Soloveckého rukopisu (vydání: И. Я. Порфирьев, *Апокрифические сказания о новозаветных лицах и событиях, по рукописям Соловецкой библиотеки, Санктпетербург 1890, 155-164*) má jak lexému, které nejsou staroslověnské (např. *задоръ, добророднѣ, добровоннѣ, провъзвѣстити, трѣганни, сапанни, расколѣвати са,*

V kapitole o homilii na Křest Páně doktorand na počátku rozebírá článek Andreje Popova z roku 1880. Již tento badatel upozornil na závislost homilie na spisech Řehoře Naziánského a zjistil, že se její znění neshoduje se starobulharským překladem 10. stol. Podle Mikulkova předpokladu vznikla tato homilie ještě před vyhnáním Metodějových žáků v roce 886 (str. 188). Oproti dalším dvěma zkoumaným homiliím se znění tohoto textu dochovalo nejen v jihoslovanských, ale i ve východoslovanských opisech. Autor uvádí čtyři jihoslovanské (výhradně srbské redakce; 14.-17. stol.) a čtyři východoslovanské (16.-17. stol.) rukopisy. Údaje o jihoslovanských rukopisech jsou převzaty z monografie Klimentiny Ivanové (*Bibliotheca hagiographica balcano-slavica*, Sofia 2008, 426), o východoslovanských rukopisech autor disertace čerpal z vydání spisů Klimenta Ochridského (Б. Ст. Ангелов, К. М. Куев, Хр. Кодов, Кл. Иванова, Климент Охридски. Събрани съчинения, 2, София 1977, 225-226). Na základě textologické analýzy se rozlišují verze: úplná (tři srbské rukopisy), zkrácená (jeden východoslovanský a jeden srbský rukopis) a upravená (tři východoslovanské rukopisy). Po analýze struktury textu homilie (str. 198-200) je popsán jazyk památky. U substantiv je věnována pozornost u-kmenům, souhláskovým kmenům a užívání nominativu/akuzativu u mužských životných maskulin. U sloves se pojednává o krátkém aktivním participiu préterita i-kmenové konjugace, asigmatickém aoristu (= tématický aorist) a duálu. Ve shrnutí autor musí připustit, že existuje několik inovací. Tvrdí avšak, že nemají důležitost: „Inovace jsou také doloženy, ale celkově lze říci, že nepřesahují rámec toho, co je známo z nejstarších evangelních rukopisů.“ (str. 202). Toto hodnocení neodpovídá skutečnosti, protože v nejstarších evangelních rukopisech neexistuje tolik inovací.

Následuje rozbor slovní zásoby homilie v těchto podkapitolách: výrazy dochované pouze v Bapt; lexémy Bapt v SJS nedoložené, lexémy doložené pouze v dalších slovnících či památkách; lexémy Bapt doložené v SJS velmi vzácně; lexémy Bapt dochované v SJS v jiném významu. O slovech první skupiny – uvádí se jich jedenáct – je možné poznamenat toto. Slovo *блѣвота* je doloženo jenom v rukopisu Chlud 195, ostatní rukopisy mají *блѣвотина* nebo *блѣвотина*; což je starší tvar, poněvadž se vyskytuje již v Sinajském euchologiu (*блѣвотина*). Kromě toho správný stsl. tvar zní *блѣвота* nebo *блѣвотина*, tvary s *blju-* jsou pozdní asimilace na přítomný kmen. Adjektiva *необратитѣльнъ* a *обратитѣльнъ* obsahují složenou příponu *-ицьнъ*,

безневѣстьнъ), tak i preslavské, východobulharské lexémy (např. *възвѣщенникъ*, *оужастъ*, *кричь*, *послорухъ*). Že všechny spočívají na druhotné redakci, není pravděpodobné a sotva dokazatelné.

která je typická pro preslavskou literární školu (srov. např. E. Bláhová, Лексика Супрасльској рукописи и лексика Йоанна Ексарха, Проучвания върху Супрасълския сборник, старобългарски паметник от X век, София 1980, 125). U slovese тънѣти (str. 203; srov. také na str. 204, 301) by stačilo nahlédnout do Miklošičova slovníku (str. 1023; s.v. тънѣти) a zjistit, že je doloženo i v jiných památkách. Skupina *тъn-* je starší tvar než *тъn-* a tento tvar je také etymologicky oprávněn (srov. Fr. Kopečný, Základní všeslovanská slovní zásoba, Praha 1981, 388, s.v. ТЪНЪКЪ).

U lexikálních shod s jinými csl. texty jsou v popředí shody s nejstaršími stsl. texty, např. lexém крѣстѣно 'křtitelnice', který se vyskytuje také v Životě Konstantinově. Při tom je třeba si všimnout, že toto slovo je doloženo i v pozdějších památkách (srov. SDJa 4, 311). Totéž platí pro substantivum ꙗзѣмѣнникъ 'žalmista', které je sice doloženo v Besědách Řehoře Velikého, ale nikoliv pouze tam. V dílčím shrnutí autor zdůrazňuje zdařilou novou terminologii, vytvořenou překladatelem, zejména archaismy (např. неизбалованьнъ 'nevyléčitelný'), a nakonec shody s nejstaršími stsl. texty (Euchologium sinaiticum, Vita Constantini, Codex Clozův). Na str. 211násl. pojednává také o grécismech, které svědčí pro starobylost lexika, např. мѣръ, вѣстаць, мнлотъ, епифанна, продромъ. Potom se srovnávají lexikální archaismy a inovace (str. 213násl.), přičemž archaismy mají převahu. Archaismy: вѣсь миръ 'svět', родъ фѣстѣ, иереи, пастьрь, свѣдѣтель, драгелъ, сатъ, благаѣ вѣра, старын закон 'Starý zákon'; inovace: небесьнъ, земьнъ. V následujícím podkapitole (3.5.3.3 Lexikální inovace, str. 217násl.) se autor opět věnuje lexikálním inovacím. Uvádí tato slova: испрѣва, власть, жидовьскъ, вѣскрѣсенне, канночадъ, начаткъ, младость. Při tom nelze zapomenout, že tímto seznamem lexikální inovace či mladší slova nejsou nijak vyčerpány, zmíním se zde pouze o spojení крѣстѣнѣна крѣстѣль 'křtitelnice' (189ab19-20). Deverbativní adjektiva s příponou *-telъnъ* v kanonické staroslověnině kromě několika nečetných výjimek neexistují (srov. Helmut Keipert, Die Adjektive auf *-telъnъ*. Studien zu einem kirchenslavischen Wortbildungstyp, I. Teil, Wiesbaden 1977, 31násl.).

Následuje pojednání o západoslavismech. Už na začátku musím poukázat na to, že pojem západoslovanský je chápán velice široce, neboť se mezi ně zařazují i lexémy, které jsou doloženy v stsl./csl. textech vzniklých na západoslovanském území (např. Kyjevské listy nebo Besědy Řehoře Velikého). Toho si zřejmě všiml i autor, když konstatuje: „U žádného z uvedených lexemů není západoslovanský původ jednoznačně prokázán.“ (str. 222). Uvádějí se tyto západoslavismy: сьвѣстовати ‘svědčit’, сьвѣтовати ‘id.’, поустошь ‘prostopášnost, rozpuštilost’. K tomu poznamenám toto: sloveso сьвѣтовати se vyskytuje pouze v srbském rukopisu MSPC 139 z 16. stol., který podobně jako kyjevský rukopis patří ke zkrácené redakci a pochází z východoslovanského archetypu (viz str. 219: „Složení rukopisu (scil. M – JR) je ovlivněn – třebaže nepřímo – ruským typem minejí.“)⁴. V kyjevském rukopisu se vyskytuje pouze сьвѣстовати. Lze se ptát, zdali čtení zkrácené redakce nemůže být záležitostí druhotné redakce? Výskyt slova поустошь v česko-csl. Besědách Řehoře Velikého se v pražském stsl. slovníku (III: 511) zařazuje pod heslo s významem ‘rozpuštilost, prostopášnost’. K této interpretaci se připojuje i náš autor (str. 220: „že slov. překladatel Besěd na tomto místě postupoval volněji“; v latinském originálu stojí sopiantur). Ale již vydavatel Besěd si zřejmě nebyl jist, zdali se nejedná o zkomoleninu, protože ke slovu поустошь připojil otazník (Čtyřicet homilií Řehoře Velikého na evangelia v českokatolickém překlade. K vydání připravil Václav Konzal, Díl první, Homilie I - XXIV, Praha 2005, 378, 379). V csl. Besědách se nachází spousta zkomolenin. Málo přesvědčivé je zařazení slovesa тажити ‘tihnout, naklánět’ mezi západoslavismy. Na str. 222 se ještě praví: „I u tohoto slova je hodné si klást otázku, zda by nemohlo být součástí západoslovanské slovní zásoby.“ A na str. 231 toto sloveso patří už k západoslavismům („S jistou pravděpodobností“).

Následují další podkapitoly s jinými částmi slovní zásoby: kompozita, odvozená slova, slovní spojení, hendiadys a shrnutí (str. 230-232).

Syntaktický rozbor na str. 232-264 přináší syntaktickou charakteristiku textu. Nejdůležitější pro autora je, aby dokázal starobylost textu v rovině syntaxe na základě těchto jevů: pádová syntax, bezpředložkové vazby s lokálem, genitiv záporový, slovesné vazby, predikativní instrumentál, explikativní výrazy, činitel pasivního děje, vyjadření posesivity, supinum (chybí!),

⁴ Srov. Ivanova 2008: 87násl.: „Съставът на МСПЦ139 несъмнено има не пряка, но архетипна връзка с руската традиция“

infinitiv, participia, dativ absolutní, vyjádření účelu, účinku a důsledku, relativní věty, člen $\kappa\alpha\iota$ + infinitiv, člen $\kappa\alpha\iota$ + předložková konstrukce, vztah řeckých a stsl. syntaktických prostředků. Na str. 263-264 se nachází shrnutí syntaktických kapitol. Zde je konstatována určitá blízkost k některým homilím Clozova kodexu, především k homilím Ἐκ θαυμάτων, Ἐβουλόμην, ale i k homilii sv. Athanasia. Je však třeba zmínit autorův výrok: „Homilie Bapt se od Cloz výrazně odlišuje použitím infinitivu se členem.“ (str. 251)

Po jazykovém rozboru následuje analýza citátů, a to biblických citátů, patristických citátů a citátů dalších řeckých textů nebo jejich stsl. překladů.

Autor identifikoval 86 biblických citátů (přibližně 20% celého textu homilie), z nichž je 64 přímých a 22 nepřímých. Repertoár citátů Písma svatého svědčí o závislosti na byzantské, a nikoliv na latinské liturgii. Kromě toho bylo zjištěno, že autor nebo překladatel znal stsl. text žaltáře, parimejníku, evangelií a apoštola, neboť zde existuje několik textových shod (str. 269-274). Při výkladu odchylek biblického textu v homilii od stsl. textu Mikulka upozorňuje na synonymii nebo na autorovy stylistické záliby. Ale příklad z Ps 77.15 $\mu\epsilon\mu\alpha\sigma\tau\eta$ místo stsl. $\mu\alpha\sigma\tau\eta$ (str. 276) lze vyložit spíše vlivem podobného biblického verše (srov. krátce před tím:

„intertextové prolínání“), neboť $\mu\epsilon\mu\alpha\sigma\tau\eta$ je užito v Ps 77.20. Analogický jev je patrný také u vlivu slovní zásoby z apoštola na citáty ze Starého zákona (srov. str. 277).

V pojednání o patristických citátech se Mikulka zmiňuje o pracích předrevolučních ruských slavistů (A. Popov, archimandrit Leonid) o podobných citátech (str. 278). Mikulka zjistil, že homilie je sestavena z patristických citátů z 50% a objevil rovněž nové citáty a aluze spisů Ps.-Dionysia Areopagity, a to z děl De divinis nominibus (1) a De ecclesiastica hierarchia (3). Důležité je autorovo poznání, že tyto citáty představují samostatný překlad a neshodují se se známými slovanskými verzemi. U dalšího zdroje homilie, pseudoevangelia Jakubova, autor nechce vyloučit možnost použití stsl. překlad: „nelze úplně vyloučit možnost použití existujícího slovanského překladu“ (str. 287násl.), ale pokládá za pravděpodobnější, že tyto citáty, jakož i citáty v spisech Klimenta Ochridského spočívají na ztraceném překladu tohoto apokryfu (str. 289). Mikulkova hypotéza se mi zdá však dosti komplikovaná. Doktorand dále našel v homilii citáty z Velkého žehnání vody (vyskytuje se také v nově nalezené části Euchologia sinaiticum) a ze Služební mineje (služebnye minei; zde byl pouze použit řecký text).

Kapitola je doplněna pojednáním o takzvaných „reáliích“, to znamená Filioque, Velké žehnání vody a jeruzalémské velikonoční světlo.

Kapitolu uzavírá shrnutí, kde Mikulka opět klade vznik homilie na Velkou Moravu nebo do Panonie (str. 299), když už před tím konstatoval, „že autor Bapt pronesl homilii na území Západu“ (str. 291). Důvod vidí ve skutečnosti, že otázka „filioque“ byla na místě jenom na území blízkém do západní církve. K tomu problému se ještě vrátíme. Kromě toho přičítá velkou důležitost následujícímu textovému úryvku: *ТѢМЪЖЕ ОБРАЗОМЪ ПАКЫ ПРѢЕМЪШН ОТОУДОУ. И РИМЪСКАЯ ЦРКВИ ЦЕННИК. И САМА ДРЪЖЕЩИ ДОСЕЛѢ. И ВСЕМОУ ЗАПАДОУ СЕМОУ ПОДАЛА ЇѢ.* (190bb24-28)

Mikulka však nevzal v úvahu Snopkův argument (1911: 416násl.: „Die feierliche Taufwasserweihe geschieht in der römischen Kirche seither ausschließlich an den Vigilien des Oster- und des Pfingstfestes. Das bereits im Sacramentarium Gregorianum enthaltene Formular ist im Missale der Liturgie des Charsamstages eingefügt.“), že se žehnání vody v západní církvi nikdy neprovádělo 5. nebo 6. ledna, nýbrž teprve ve velikonoční sobotu.

Třetí zkoumaná homilie, Slovo na Zvěstování Páně, má nejmenší rukopisné dochování, neboť je doložena pouze ve třech srbskocírkevněslovanských rukopisech. Pro autora bylo rozhodující, že se dva rukopisy shodují s rukopisy s homiliemi na Narození Páně a na Křest Páně (GIM, Chlud 195 a HAZU, IIIc22). Třetí rukopis (Cetinje č. 50) pochází dokonce z konce 13. stol., ale obsahuje jenom třetinu textu. Další autorovo kritérium bylo, že homilie nemá být překladová, nýbrž má představovat originální dílo kompilativní povahy (str. 305). Bylo zjištěno, že dva rukopisy z 14. stol. stojí proti Cetinjskému rukopisu, ale že rukopis z Cetinje někde dochoval textové pasáže, které se ztratily ve dvou ostatních opisech, navíc zachoval několik archaických různočtení, která byla změněna v ostatní rukopisné tradici. Tato fakta jsou vyobrazena ve Stemma codicum (str. 309). Po rozboru obsahu a struktury textu následuje krátký přehled morfologie. Není zvláště archaická: s-kmeny, nominativ/akuzativ (1x), asigmatický (tématický) aorist, krátký tvar aktivního participia préterita i-kmenových sloves.

Na str. 311-332 se podle známého vzoru pojednává o slovní zásobě textu: lexémy nedoložené (*вѣноука, илѣ, мноостъно, несъмысльникъ, нетѣлесънѣ, обожити, спѣпати, съдоушьнѣ, числьникъ*) či doložené vzácně (*сопль, велнокота, оскждѣнникъ, коренникъ*); lexémy Anunt v SJS nedoložené, doložené však v dalších slovnících či památkách; lexémy a spojení, které jsou v SJS doloženy vzácně; lexémy spojené s památkami českocírkevněslovanského původu (*псалъмъникъ, съмотритель, рашенникъ, оурадити*); lexémy společné s homiliemi Clozianu (např. *вельми*); slova v SJS doložená v jiném významu. V podkapitole, kde se srovnává slovní zásoba památek s

Clozianem, musí autor přiznat: „Shoda v těchto výrazech s homilií Ἐβουλόμην je sice pozoruhodná, ale málo průkazná.“ (str. 317).

V dalších podkapitolách se Mikulka zabývá grécismy, archaismy (např. ραν, λβςτβ, οτροτλ) a inovacemi slovní zásoby (např. нспрѣва, великѣ, ближнни, вѣсь, офона). Na str. 320 dospívá M. k tomuto závěru: „Neužitím příslušných grécismů, které lze právem považovat za archaismy, se Anunt odklání od nejstaršího úzu, ...“ Se zřetelem na archaickou strukturu lexika autor usuzuje: „Podobá se nejstarším biblickým překladům v poměrně rané fázi revize a také nejstarším staroslověnským homiliím Clozianu.“ (str. 325). Ale je sporné, zdali tyto rané fáze byly již kolem roku 900, případně již na Moravě nebo v Panonii. Mezi západoslavismy zmiňuje tato slova: сватаѣ мариѣ, божи рабѣ, законѣ ‘způsob’. Slovo законѣ v tomto významu je doloženo v materiálu pražského stsl. slovníku v Besědách Řehoře Velikého a v apokryfním Nikodémově evangeliu. Autor však zapomněl zmínit, že dříve částečně hájený názor o západoslovanském původu Nikodémova evangelia je dnes většinou opuštěn a spíše se počítá s západojihoslovanským původem (srov. Grabar, Minčeva). Následují podkapitoly o kompozitech a o ustálených spojeních. V shrnutí lexikální analýzy (str. 331-332) autor tvrdí: „Lexikum Anunt se skládá jak z výrazů starobylých, tak z výrazů, které začínají převažovat v mladších památkách, ...“ (str. 331)

Na str. 332-347 se popisují vybrané morfosyntaktické jevy: bezpředložkové vazby s lokálem (1x), genitiv záporový (17x), instrumentál predikativní, archaické slovesné vazby, explikativní výrazy, vyjádření posesivity, činitel pasivního děje, participia, infinitiv, vyjadřování účelu, relativní věty, vztah řeckých a stsl. syntaktických prostředků (adnominální genitiv, konstrukce předložkové vazby se členem, infinitivní konstrukce, participia), vliv ze řecké syntaxe. Ve shrnutí (str. 346-347) se autor vyjadřuje takto: „Tím (totiž konstrukcí αα + kondicionál a převahou relativních vět místo participiálních konstrukcí) se Anunt blíží spíše stsl. evangelním překladům.“ (str. 347)

V rozboru citátů se autor věnuje nejdříve těm biblickým (str. 347-358) a dospívá k závěru, že nejsou závislé na Vulgátě, ale na Septuagintě (částečně též na Itale). Mimo to dokládají znalost stsl. překladu, zejména parimejníku (či perikopy v Životě Metodějově), žaltáře a Nového zákona (evangelia a apoštol). Analogicky pozoruje tuto závislost i v případě nepřímých citátů,

tedy takových, které se vyskytují v přejímkách patristických textů. Zde však je biblický text někdy upravován gramaticky a lexikálně podle řeckého textu.

Mezi citáty ze spisů církevních Otců (činí 40% textu homilie) zmiňujeme tyto: Řehoř Naziánský, Severián Gabalský a dále pseudoevangelium Jakubovo (str. 358-368). Všechny citáty z hlavního pramene, Řehoře Naziánského, pocházejí z jeho 38. řeči na Theofanii (kapitoly 7-12). Z Corpus dionysiacum neexistuje přesný citát, nýbrž pouze aluze. Citáty z apokryfu jsou „volné parafráze“ (str. 366). Z méně významných přejímek se zmiňuje liturgie Basilea Velikého. Všechny citáty z církevních Otců nebo z antické křesťanské literatury přeložil autor/kompilátor homilie sám z řečtiny do slovanštiny.

Jedna z nejpoutavějších kapitol disertace, jejíž výsledky jsou však velmi kontroverzní, je věnována chronologickým údajům homilie na Zvěstování Páně (str. 368-374: Analýza chronologických údajů v Anunt). Na l. 317aa2-3 se nachází údaj o datu pronesení kázání: $\text{нѣта же кѣ } \text{ѣ, тисоуце н } \text{,з. сътъ н } \text{,дї. лѣ}$ (str. 371; str. 591 vydání), což ale znamená 3714. Jestliže odpočteme 5508 let podle byzantského letopočtu, dojdeme do roku před Kristem, což nemůže být správné. Mikulka se vyslovuje k tomuto údaji takto: „...během písemné tradice došlo k závažným zásahům do jednotlivých číslic a písemné dochování nedovoluje jejich další využití pro datování památky.“ (str. 368). Autor však našel jinou metodu zjištění data, a to podle sluneční a měsíční fáze. Po údaji roku následuje totiž tento text: $\text{ѡпоуцаи по } \text{.кѣ. сльнѣтнаго } \text{кρούга н ѡстанеть ти ѡбою } \text{,сї.}$ (f. 317aa3-6; Odečítej po 28 letech slunečního kruhu a v obou případech ti zůstane 10). Zde Mikulka předpokládá ztrátu části textu homoioteleutem s výkladem o měsíční fázi (je třeba se zeptat, který text je podobný ztracenému?). Podle doktoranda je třeba text interpretovat tak, že tento údaj představuje rok, kdy se sluneční fáze rovnala s měsíční. A jediný rok, kdy tomu tak bylo, je rok 6400, tedy rok 892 podle byzantského letopočtu (str. 372). Alexandrijský styl zde podle něj nepřichází v úvahu – podle něho by to byl rok 908 –, protože v roce 908 Velký pátek připadl na 25. března. Autorův výpočet je velice duchaplný. Mne však nepřesvědčuje, protože je dost libovolný, snad že jeden z cyrilských opisovačů částečně transliteruje hlaholské číslice správně, a částečně nesprávně, dokonce v jedné jediné číslici na dvojí způsob. Kromě toho Mikulka počítá s použitím byzantské i alexandrijské chronologie v jednom textu. Pro výpočet data pronesení kázání není podstatné, ale nápadné je zjištění roku 6414 (nebo 6415). Tento rok vznikl prý tak (str. 371), že se zaměnily tisíce a stovky, mimo to že se první číslice čtou hlaholsky a ostatní

cyrilsky. To je zřejmě chybné, protože hlaholská litera *ϩ* označuje jenom 9, a nikoliv 6. Všechno to dělá dojem kouzelnického kousku. Ale i autor není asi docela přesvědčen, když píše: „Na otázku, zda za stávajícími opisy stojí hlaholská předloha, nelze odpovědět zcela jednoznačně, ale vyloučit tuto možnost nelze.“ (str. 373).

Souhrnný závěr se nachází na str. 377-428 a pojednává o řadě témat. Autor se nejprve věnuje otázce příbuznosti tří homilií (str. 377-384) a všímá si těchto oblastí: rukopisné dochování, lexikon, slovní obraty a spojení, řecko-slovanské responze, tendence v autorských úpravách lexika, syntax, biblické citáty, společné pasáže, patristické zdroje, reálie a teologicko-filosofické pozadí. Na základě těchto kritérií pak dospívá k závěru, že tři homilie vznikly ve stejném období a možná jsou dílem jednoho autora (str. 384).

Dále autor upozorňuje na existenci dalších pěti homilií, které patří k stejnému kruhu památek jako zkoumané tři homilie (str. 385-391). Těmto textům je podle něj společné, že k nim nebyl nalezen řecký originál. Jedná se o tato Slova: (1) na početí Jana Křtitele (23. 9. nebo 24. 6.); (2) Pojednání o andělech (8. 11.; vlastně Synaxis archandělů Michaela a Gabriela); (3) na Uvedení Páně do chrámu (2. 2.); (4) na Nanebevstoupení Páně; (5) Pojednání o Duchu svatém na Letnice. Rukopisné dochování těchto textů se však částečně liší od analyzovaných tří homilií. Slovo na početí Jana Křtitele je dochováno ve východo- i jihoslovanských rukopisech. Pouze v jihoslovanských opisech se zachovaly homilie: Pojednání o andělech, na Nanebevstoupení Páně (jeden středobulh. rkp.), na Uvedení Páně do chrámu. Naproti tomu pouze ve východoslovanských rukopisech je doloženo Pojednání o Duchu svatém na Letnice. Shoda dochovanosti tří analyzovaných homilií existuje v Pojednání o andělech, neboť jeho znění je doloženo v předchůdcích rukopisů Chlud195 a HAZU IIIc22 pro září, říjen a listopad, a zejména v NBKM1039 a HAZU IIIc24. Mimo to rukopis Cetinje № 50 ze 13. stol., ve kterém jsou doloženy části homilie na Zvěstování Páně, obsahuje akefalní text homilie na Uvedení Páně do chrámu. Zdá se, že příbuznost těchto homilií se třemi zkoumanými homiliemi vyjímá Pojednání o andělech není prozatím jisté.

V dalších kapitolách se doktorand zabývá otázkou poměru tří zkoumaných homilií k velkomoravským Životům (str. 392-400) a k překladovým stsl. homiliím (Clozův kodex a homilie k počtě sv. Petra a Pavla; str. 400-403). Shody s Metodějovým životem jsou dost silné, přičemž Mikulka vyslovuje domněnku, že Život i homilie mohou být závislé na společném, ztraceném zdroji (str. 400: „Domníváme se, že zdrojem podobností a shod mezi homiliemi a Meth by mohl být nějaký dosud neznámý či nedochovaný dogmatický traktát.“)

Potom se zabývá recepcí zkoumaných homilií v raném slovanském písemnictví. V centru Mikulkových zájmů stojí spisy Klimenta Ochridského (str. 403-410). Z nich se doktorand zabývá především podobnými textovými pasážemi, které se nacházejí v analyzovaných třech homiliích. Autor dospívá k závěru, že Kliment znal všechny tři homilie a z nich v pozměněné podobě citoval. Domnívá se též, že „směr přejímky šel pravděpodobně od homilií Nat, Bapt a Anunt směrem ke Klimentově tvorbě.“ (str. 409násl.), a nikoliv obráceně. To vyplývá rovněž z toho, že Kliment text systematicky upravoval a zkracoval, v důsledku čehož se jeho text vzdaloval řeckým paralelám, např. Řehořovi Naziánskému, zatímco text tří homilií je bližší řeckých zdrojů. Zde budiž poznamenáno, že se většina textů neshoduje tak přesně, takže musíme přijmout vzájemnou souvislost, mimo to některé texty obsahují obecné články křesťanské víry (srov. např. texty na str. 404 [Slovo o Trojici], na str. 405 [Poučení na Narození Páně]). Uvedená pasáž na str. 405 je kromě toho převzata ze „starší“ homilie na Narození Páně (SHN). Jak už bylo řečeno, je sotva možné připsat tomuto textu tak vysoký věk.

V další kapitole Mikulka hodnotí, zdali tři homilie mohou být dílo známého spisovatele 9. nebo 10. stol. (str. 410-415), přičemž analyzovány byly spisy těchto autorů: Kliment Ochridský, Konstantin Preslavský, Jan Exarch. U dalších dvou Metodějových žáků (Naum a mnich Chrabr) přezkoumání není možné kvůli malému rozsahu spisů. Na základě poměrně podrobné lexikální a stylistické analýzy dospívá Mikulka k závěru, že žádný z těchto Metodějových učedníků nemohl složit tyto tři homilie. Otázka autorovy totožnosti musí prozatím zůstat nerozhodnuta.

Mikulka dále shrnuje výsledky své disertace: jazyk památky, znalost biblického textu, zdrojové texty homilií, intelektuální profil autora, datace a lokalizace homilií, posluchačstvo homilií a totožnost autora homilií (str. 415-427). V epilogu (str. 427-428) se dále upozorňuje na vysokou kvalitu děl slovanských „apoštolů“ i s nimi souvisejících tří homilií.

Nakonec zmiňme některé jednotlivosti disertace, které je třeba doplnit, případně je nutné s nimi nesouhlasit, což však nesnižuje celkovou hodnotu disertace. V některých případech je třeba upřesnit údaje o rukopisech. Autor píše například na str. 88, ř. 5-4 v. u.: “v homiliáři ze 14. století” – ant.hom. označuje vídeňský rukopis Poučného evangelia Konstantina Preslavského (text byl nedávno vydán: Старобългарско учително евангелие от Константин Преславски издадено от М. Тихова, Freiburg/Br. 2012) – Podobně na str. 216, ř. 9. — Na str. 361, Fn. 360 čteme: „Vědecká veřejnost navíc dosud postrádá kritické vydání tohoto překladu (jde o srb.-csl. překlad děl Pseudo-Dionysia)”. Vydání tohoto spisu existuje už několik let: S. Fahl – D. Fahl, *Das Corpus des Dionysios Areiopagites in der slavischen Überset-*

zung von Starec Isaija (14. Jahrhundert), Bd. 1-5, Freiburg/Br. 2010-2013. — Stále se zmiňuje, že se činitel pasivního děje vyjadřuje výhradně nebo převážně instrumentálem. Skutečně distribuce v staroslověně vypadá takto: m-ové participium: instrumentál; -t/-n-ové participium: instrumentál nebo *отъ* + genitiv (srov. R. Večerka, Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax, II. Die innere Satzstruktur, Freiburg i. Br. 1993, 257-258). — Na str. 417, ř. 4 se zmiňují hendiadys a dozvídáme se, že se vyskytují také v českocírkevněslovanských Besědách Řehoře Velikého. Ale tato slohová figura je hojně rozšířena ve starším slovanském písemnictví, viz např. Ћ. Трифуновић, Удвајање и понављање као начело књижевног дела светога Саве, В. Ђурић, Сава Немањић – Свети Сава. Историја и предање, Београд 1979, 189-199; H. Keipert, Doppelübersetzung und Figura etymologica im methodianischen „Nomokanon“, E. G. Farrugia, R. F. Taft, G. K. Povesana, eds., Christianity among the Slavs. The Heritage of Saints Cyrill and Methodius, Roma 1988 [1989], 245-259. Ve stručnosti bych chtěl komentovat toto autorovo tvrzení: „Srovnáme-li nalezené promluvy s kázáními, která byla v téže době pronášena ve franské říši, musíme konstatovat propastný rozdíl v kvalitě.“ (str. 427). To je celkem správné, jestliže se omezíme na homiletickou produkci v lidovém jazyce, ale samozřejmě nikoliv v latinsky psané homiletice franské říše, vezmeme-li v potaz jenom na karolinskou renesanci a taková jména jako Alkuin, Hrabanus Maurus, Walafriid Strabo nebo Lupus z Ferrières (srov. M. Grabmann, Die Geschichte der katholischen Theologie seit dem Ausgang der Väterzeit, Darmstadt 1933/1983, 25násl., § 1; Th. M. Hall, The Early Medieval Sermon, in: B. M. Kienzle, ed., The Sermon, Turnhout 2000, 221násl.).

V našem shrnutí je třeba konstatovat toto. Jak již bylo řečeno výše, disertace ukazuje autora jako zkušeného znalce staroslověnské filologie a textologie, který navazuje na nejlepší tradici pražské paleoslovenistiky. Impozantní jsou rovněž jeho znalosti v oboru teologie a byzantologie. Také jeho přehled vědecké literatury z různých oblastí se musí hodnotit vysoko. Kritické a parakritické vydání tří textů je vzorné. Práce je založena na výsledcích předrevoluční ruské slavistiky. Tyto výsledky však byly přizpůsobeny dnešnímu stavu bádání a podstatně doplněny. Autor dospívá k závěru, že tři homilie byly napsány jedním autorem a vznikly koncem 9. století na Moravě nebo v Panonii. Tento názor sdílí s A. N. Popovem, archimandritem Leonidem a Václavem Vondrákem. Podrobnou analýzou spisů Klimenta Ochridského Mikulka oprávněně odmítá názor těch vědců, kteří dva ze zkoumaných textů (homilie na Zvěstování Páně posud ještě nebyla předmětem zkoumání) připisují Klimentovi. Otázku autora nechává prozatím nerozhodnutou. Nemohu s ním však souhlasit v řešení otázky datace a lokalizace

zkoumaných památek, neboť jejich jazyk, zejména existence mladšího lexika a nedostatek několika archaických konstrukcí (např. supinum), tak i věcné komplikace podle mne i Františka Snopka nasvědčují klást jejich vznik spíše do Bulharska prvních desetiletí 10. století, možná dokonce některým z Metodějových žáků. Věcné potíže spočívají v tom, že autor homilií, ačkoliv znal mnoho textů nazpaměť, nemohl při jejich sepsání vystačit bez knihovny. A knihovna s řeckými knihami na Moravě a v Panonii koncem 9. století jistě nebyla, především po Metodějově smrti.

Předložená disertační práce splňuje požadavky kladené na disertační práci, a proto ji doporučuji k obhajobě a navrhuji ji klasifikovat stupněm prospěl.

Vídeň, 31. 7. 2021

ao. Univ.-Prof. i. R. Dr. Johannes M. Reinhart
Vídeňská univerzita

